УДК 130.2Знанецький
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.55

Янковський Степан Владиславович,
доктор філософських наук, доцент кафедри культурології
Маріупольського державного університету
orcid.org/0000-0002-4028-6037
s.jankowski@mu.edu.ua

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ФЛОРІАНА ЗНАНЕЦЬКОГО (СПРОБА АКТУАЛІЗАЦІЇ)

Публікація окреслює ключові тези філософії культури Флоріана Знанецького (1882–1958). На Заході Ф. Знанецький уважається одним із найбільш відомих польських учених. Його наукова спадщина в царині соціології здобула широке визнання, проте сам Ф. Знанецький уважав себе філософом культури й залишив по собі кілька фундаментальних монографій теоретичного змісту. В Україні Флоріан Знанецький майже невідомий широкому загалу культурологічної спільноти, а його праці досі не перекладені навіть частково.

У статті акцентується увага на оригінальності концепції культури Флоріана Знанецького, який не розділяв загального катастрофізму європейських мислителів, що пережили Першу світову війну. Погоджуючись із тезою про кризу цивілізації, польський філософ, тим не менше, уважав цю кризу лише початком нового етапу розвитку людства. Вершиною культурологічних студій Ф. Знанецького стали його праці «Культурна реальність» і «Науки про культуру», які вперше опубліковані в Сполучених Штатах. Ф. Знанецький був прибічником широкого визначення поняття «культура», оскільки вважав культурологію однією з наук про суспільство, як і соціологію. Таким чином, культура, за Ф. Знанецьким, включала науку, економіку, техніку тощо.

Окремо розглядається концепція культуралізму Флоріана Знанецького, яка зберігає свою актуальність до сьогодні. Під культуралізмом учений розумів окремий тип світосприйняття, який формується в результаті творчої рефлексії над культурними явищами. Людський розум, за Ф. Знанецьким, також є частиною культури. Користуючись визначенням «культурна система», Ф. Знанецький пояснював її як цикл окремих дій індивіда, який є лише одним складником системи й у діях залежить від кінцевої мети, якої має досягти культурна система. У висновках наголошується на необхідності більш глибокого студіювання творчої спадщини польсько-американського філософа, підготовці академічного видання його вибраних праць у перекладі українською мовою.

Ключові слова: Флоріан Знанецький, філософія культури, Польща, культуралізм, катастрофізм, криза цивілізації.

Jankowski Stephan,
Doctor of Philosophy,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Mariupol State University
orcid.org/0000-0002-4028-6037
stephanuam@gmail.com

FLORIAN ZNANIECKI'S PHILOSOPHY OF CULTURE (AN ATTEMPT TO ACTUALISE)

The publication outlines the key theses of Florian Znaniecki's (1882–1958) philosophy of culture. In the West, Znaniecki is considered one of the most famous Polish scholars. His scientific heritage in the field of sociology is widely recognised, but Znaniecki defined himself as a philosopher of culture and left behind several fundamental monographs of theoretical content. In Ukraine, Florian Znaniecki is almost unknown to the broader cultural studies community, and his works have not been translated even partially.

The article focuses on the originality of Florian Znaniecki's concept of culture, who did not share the general catastrophism of European thinkers who survived the First World War. Agreeing with the thesis of the crisis

of civilisation, the Polish philosopher nevertheless considered this crisis to be only the beginning of a new stage of human development. The culmination of Znaniecki's research in cultural studies was his works "Cultural Reality" and "Cultural Sciences", which were first published in the United States. F. Znaniecki was an advocate of a broad definition of the concept of 'culture', as he considered cultural studies to be one of the sciences of society, like sociology. Thus, according to Znaniecki, culture included science, economics, technology, etc.

The article also examines Florian Znaniecki's concept of culturalism, which remains relevant today. Under culturalism, the scholar understood a separate type of worldview that is formed as a result of creative reflection on cultural phenomena. According to Znaniecki, the human mind is also part of culture. Using the definition of "cultural system", Znaniecki explained it as a cycle of individual actions of an individual who is only one component of the system and whose actions depend on the ultimate goal that the cultural system is supposed to achieve. The conclusions emphasise the need for a deeper study of the creative heritage of the Polish-American philosopher, and the preparation of an academic edition of his selected works translated into Ukrainian.

Key words: Florian Znaniecki, philosophy of culture, Poland, culturalism, catastrophism, crisis of civilisation.

Актуальність проблеми. Культурологія, як одна з найбільш молодих галузей гуманітаристики, досі переживає етап теоретико-методологічного оформлення й інституалізації як самостійна наукова дисципліна. У зв'язку з цим не втрачають своєї актуальності й теоретичної значущості дослідження, пов'язані з актуалізацією та спробами узагальнення творчого доробку вчених-теоретиків, які стояли біля витоків культурологічної науки. Польсько-американський філософ Флоріан Знанецький (1882–1958) був якраз одним із тих піонерів філософії культури, які широко відомі на Заході, але в Україні їхня наукова спадщина досі залишається в тіні або знана лише з одного боку. Пропонована стаття є не тільки спробою актуалізації теоретичного доробку вченого, а й своєрідним закликом до серйозного академічного опрацювання перекладів українською мовою таких знакових праць Ф. Знанецького, як «Культурна реальність» і «Науки про культуру».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна сказати, що наукова творчість Ф. Знанецького не приваблювала вітчизняних дослідників, адже праці польського вченого регулярно з'являються в пристатейних бібліографіях соціологічних досліджень, присвячених проблемам міграції. Свого часу Ф. Знанецький зробив собі ім'я на Заході саме завдяки студіюванню цієї проблематики, яку розробляв разом з американцем Вільямом Томасом. Однак цінні узагальнення науковця у сфері теорії культури практично невідомі широкому загалу української культурологічної спільноти.

Серед наукових студій останнього десятиліття можна згадати лише статті О. Найдьонова й А. Баюжевої. О. Найдьонова Ф. Знанецький цікавив передусім як засновник теорії соціальної дії (Найдьонов, 2016), а А. Баюжева взагалі згадувала про вченого лише побіжно, у контексті розроблення проблеми соціалізації (Баюжева, 2017). Таким чином, станом на сьогодні навіть побіжний аналіз культурологічного доробку Флоріана Знанецького у вітчизняному науковому полі відсутній, чого не можна сказати про польське наукознавство, де Ф. Знанецькому присвячено не одне монографічне дослідження, а студії самого філософа й досі перевидаються, що свідчить про актуальність і незгасаючий інтерес до ідей вченого.

Метою розвідки є огляд концепції культури польського філософа й соціолога Флоріана Знанецького.

Виклад основного матеріалу дослідження. Флоріана Знанецького зараховують до грона тих польських учених, які здобули світове визнання. На Заході уродженця Познанщини знають насамперед як соціолога, засновника Польського соціологічного інституту й першого польського часопису соціологічного спрямування, проте сам Ф. Знанецький уважав себе рівною мірою соціологом і філософом культури, що демонстрував у науковому доробку, оскільки був переконаний, що пізнання дійсності можливе лише в результаті поєднання теоретичних (філософських) та емпіричних (соціологічних) досліджень культури.

Польська соціологиня М. Кушик-Битневська досить влучно, на наш погляд, пояснювала складність дослідження, розуміння й популяризації творчого доробку Флоріана Знанецького. Його філософська й соціологічна наукова творчість різко відділені одна від одної, немов розірвані. Це пов'язано з особливостями інтелектуальної біографії польського вченого. З філософією пов'язаний ранній (польськомовний) етап його наукової кар'єри, з яким він

порвав на користь соціологічних студій, сконцентрувавши свої дослідження на вивченні проблеми мігрантів у Європі та Сполучених Штатах. Соціологічний етап творчості Ф. Знанецького, навпаки, є англійськомовним. Таким чином, творчий доробок польського філософа й соціолога не сприймається як єдине ціле, що не сприяє належній оцінці Ф. Знанецького як мислителя й популяризації його висновків та ідей (Kuszyk-Bytniewska, 2018, s. 276).

Ідеальним вихідним пунктом для популяризації наукової спадщини Флоріана Знанецького є його філософія культури. Сам науковець називав її «першою філософією», матір'ю філософії й саме її вважав справою свого життя, а не результати своїх соціологічних досліджень. Соціологія Ф. Знанецького, отже, була лише складником його філософії культури, яку він дефініював як «культуралізм». Анджей Пжилебський зауважує, що сучасні філософські концепції, такі як герменевтика, конструктивізм, деконструкціонізм та інтерпретаціонізм, мають багато спільного з культуралізмом Ф. Знанецького, саме тому теоретичні викладки польського філософа культури не застаріли до сьогодні. Ф. Знанецький розпочав як філософ культури й закінчив як філософ культури, а соціологія посідала місце між цими двома «культурологічними» періодами життя вченого (Przyłębski, 2016, s. 10, 19).

Передусім необхідно наголосити, що розуміння філософії культури Ф. Знанецьким аж ніяк не збігається із сучасними уявленнями про цю галузь філософського знання. У працях Флоріана Знанецького ми не знайдемо чіткого визначення філософії культури, проте у вступній частині до «Культурної реальності», своєї англомовної монографії, виданої невдовзі після реставрації незалежної Польщі, учений писав, що філософія культури – це «точка зору й метод, які застосовуються до всіх сфер досліджень, які належні або можуть бути належними до філософії». Свою «Культурну реальність» Ф. Знанецький називав першою частиною вступу до філософії культури, а другою мала бути праця про загальні принципи творчої діяльності (Znaniecki, 1919, p. V).

Поряд із цим польський філософ констатував, що станом на зараз (перша чверть XX століття) науки про культуру ще не інституалізувалися, проте можна передбачити, що їм буде притаманний той самий шлях, який пройшли такі дисципліни, як психологія, соціологія й економіка. Однією з причин надто пізньої «сцієнтизації» наук про культуру вчений називав часту відсутність причинно-наслідкових зв'язків у культурних процесах. Науковці ставлять конкретні проблеми, які неможливо вирішити за допомогою ординарних наукових методів. Отже, методологія наук про культуру ще не розроблена. Ф. Знанецький ототожнював свою «філософію культури» з філософією загалом завдяки спільному предметному полю, а саме проблематизації цінностей, свободи та творчості (Znaniecki, 1919, p. VII–IX).

Ф. Знанецький заперечував прогностичні можливості філософії культури. Учений писав, що ця галузь знань досліджує творчість, а розвиток творчості неможливо передбачити через його творчий характер, який зумовлений тільки власним минулим і не залежить від жодних зовнішніх чи внутрішніх факторів. У цьому аспекті познанський філософ протиставляв філософію культури соціології, яка опирається на поняття причинності, а отже, у теорії може передбачати хід процесів у майбутньому. Таким чином, прогностичні можливості філософії культури обмежувалися твердженням, що певні явища матимуть місце лише внаслідок актуальних причин (чинників, що спостерігаються на момент прогнозу) й лише у випадку, якщо внаслідок творчого розвитку суспільства не сформуються нові чинники. В основі методології Ф. Знанецького, яку він описував у «Занепаді західної цивілізації», було поєднання інструментарію філософії культури й соціології, що давало можливість ураховувати «як причинні процеси, так і творчі чинники» (Znaniecki, 1921, s. VI–VII).

Для характеристики філософії культури Флоріана Знанецького вагоме значення мають його погляди на ключові категорії науки про культуру, і в цьому контексті передусім доцільно звернутися до визначення Ф. Знанецьким культури як теоретичного концепту. Культура, за Знанецьким, – це все розмаїття витворів свідомої діяльності людини. Філософ також зауважив, що частиною культури є ті психологічні зміни, які мають місце у свідомості індивіда, або групи в процесі творчої діяльності. Культура протиставляється природі як чомусь первісному та звірячому. До світу культури

Ф. Знанецький зараховував техніку, економічні інституції, суспільний і політичний устрій, релігію, моральність, мистецтво та знання (науку). Культура з'являється тоді, коли людина переходила від задоволення своїх потреб до створення нових цінностей (Znaniecki, 1921, s. 1).

Сучасний польський історик педагогіки М. Будайчак стверджував, що дефініція культури авторства Ф. Знанецького сформувалася під впливом визначення «батька-засновника» культурної антропології Едварда Барнетта Тайлора з його «Первісної культури». Відзначимо, що сам Ф. Знанецький не посилався на Е. Б. Тайлора та значно розширив поняття культури, включивши до його сфери всі аспекти людського життя разом з економікою, філософією та наукою, особливо виділяючи ці останні складники. Тож, на наш погляд, визначення дефініції Ф. Знанецького як вторинної не обґрунтоване достатнім чином (Budajczak, 2021, s. 65). Варто також згадати твердження М. Кушик-Битневської, що Ф. Знанецькому не притаманне посилання на авторитетів англосаксонського наукового світу: він віддавав перевагу французам у всьому, що стосувалося розуміння понять науки й науковості (Kuszyk-Bytniewska, 2018, s. 276).

Частиною культури Ф. Знанецький називає цивілізацію – органічну єдність окресленого комплексу ідеалів, витвореного суспільством або групою суспільств, пов'язаних між собою. Польський філософ був переконаний, що кожна цивілізація є результатом перемоги певних ідеалів над інстинктами, які поєднують людину з іншими видами живих істот. У цьому визначенні привертає увагу ще один важливий теоретичний концепт – ідеал, під яким Ф. Знанецький розуміє уявлення нової форми життя, яке актуалізує та організовує чинники, що необхідні для втілення цього ідеалу. Філософ був близький визначенню терміносполучення «культуротворчий потенціал». Він писав, що всі цивілізації є результатом діяльності невеликої меншості, які не тільки створюють нові ідеали, а нав'язують їх більшості (Znaniecki, 1921, s. 1–2).

Польський педагог М. Будайчак кількома фразами спробував окреслити позицію Ф. Знанецького щодо культуротворчого потенціалу меншості та її співвіднесення з більшістю. М. Будайчак писав, що філософ уважав цілком природнім перевагу так званих «аристократів духу» над людьми меншого «духовного формату». Згадані «аристократи духу» були вкрай важливими для охорони й культивування здобутків західної цивілізації, тієї цивілізації, яку Ф. Знанецький уважав занепадаючою й такою, що несеться до прірви (Budajczak, 2021, s. 63).

«Занепад західної цивілізації» Ф. Знанецького вийшов практично одночасно з «Присмерком Європи» Освальда Шпенґлера. Ці дві праці перегукувалися за змістом та основною ідеєю, а в польському наукознавстві прізвища Знанецького та Шпенґлера часто розміщувалися поряд, однак польський філософ не розділяв загального катастрофізму свого німецького колеги, оскільки культура кризи й занепаду для Ф. Знанецького не означала загибель цивілізації: вона була просто черговим етапом її існування, новим імпульсом та основою для подальшої творчої еволюції в нових умовах (Godlewski, 1997, s. 8).

В одній із пізніх англомовних робіт («Науки про культуру») Флоріан Знанецький оперував поняттям «культурна система», у яке він укладав певний організований порядок дій індивіда або групи індивідів, що призводить до досягнення певного результату. На перший погляд, культурна система Ф. Знанецького має досить віддалений стосунок до наук про культуру, але повернемося знову до того широкого визначення культури, яке давав польський філософ ще в перші десятиліття XX століття в нарисі про занепад західної цивілізації.

Тож який «порядок дій» Ф. Знанецький уважав культурними системами? Він наводив кілька ілюстративних прикладів, першим із яких був вірянин, який проводить релігійний ритуал (молиться), доки не закінчить молитву. Ця молитва є складником більш широкого релігійного ритуалу або традиції, проте цей порядок дій може змінюватися (скорочуватися або розширятися) залежно від трансформації релігії, з якою пов'язаний цей обряд. Економіку Ф. Знанецький також називав культурною системою, і вона також може змінюватися під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів: торгівля певним товаром може збільшуватися або скорочуватися залежно від попиту.

Учений також виділяв два типи порядків дій, які притаманні всім сферам культури: порядок відповідності окремих дій стандартам і нормам,

що дає вченим змогу їх класифікувати; порядок функціональної взаємозалежності між діями, який допомагає вченим досліджувати інтеграцію множини в організовані динамічні системи (культурні системи). Ф. Знанецький, отже, зазначав, що культурологи мають використовувати однаковий дослідницький інструментарій незалежно від предмета свого дослідження: вони все одно досягнуть необхідних «таксономічних і функціональних узагальнень». Такий підхід, зокрема, неможливий у природознавчих науках, оскільки природі не притаманний «аксіонормативний порядок» (Znaniecki, 1963, p. 327–329).

Вище ми навели терміносполучення «таксономічні узагальнення», яким користувався філософ, проте в іншому місці «Наук про культуру» Флоріан Знанецький підкреслював, що культуролог, як дослідник фактів культури, не може створити їх таксономію, але може будувати типології. Типології фактів культури, за Ф. Знанецьким, також можуть мати наукову вартість, якщо вони спираються на об'єктивні дослідження, а не на оцінні судження. Щодо останніх, то Ф. Знанецький був переконаний, що дослідник не має використовувати оцінні судження і спиратися на філософію цінностей загалом, оскільки вони спотворюють теорію (Sieńko, 2004, s. 88–89).

Насамкінець згадаємо про поняття «культуралізму», запроваджене Флоріаном Знанецьким у «Культурній реальності». Польський філософ називав культуралізмом тип світосприйняття, який мав формуватися під впливом явних або неявних передумов, що є частиною рефлексії над явищами культури. Рефлексія над культурними явищами здійснюється за допомогою людського розуму, а розум, у свою чергу, є продуктом культури. Історію культури Ф. Знанецький уважав єдиною галуззю знань, яка може прослідкувати хоча б частину еволюції людського розуму. Польський філософ констатував, що весь наш світ пронизаний культурою. Учений навіть використовував формулу: «З культури нема виходу», яка означає, що людина не здатна сприймати навколишній світ поза межами призми культури (Znaniecki, 1919, s. 15–17).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Філософія культури Флоріана Знанецького до сьогодні залишається актуальною передусім завдяки широті авторського погляду польсько-американського теоретика та його виразно міждисциплінарному підходу до студіювання культурознавчої проблематики. Не буде помилкою сказати, що для Ф. Знанецького культурологія, соціологія та філософія були єдиним цілим – комплексом наук про суспільство, які він згрупував у своїй класифікації як науки про культуру. Ученому не був притаманний катастрофізм більшості філософів-сучасників Великої війни. Криза цивілізації в очах Ф. Знанецького була лише початком нового етапу культурного розвитку людства, початком перебудови культурних систем. Українська культурологічна наука потребує більш глибокого студіювання наукової творчості Ф. Знанецького, публікації перекладів вибраних текстів філософа, що торкаються проблем наук про культуру тощо.

Список використаних джерел:

Баюжева, А. (2017). Ментальність і соціокультурна сфера: природа взаємодії. *Релігія та Соціум,* 3–4 (27–28), 142–150.

Найдьонов, О. Г. (2016). Значення соціокультурного розуміння соціогенезу в американській соціально-філософській думці для сучасного постіндустріального суспільства. *Актуальні проблеми філософії та соціології,* 13, 38–42.

Budajczak, M. (2021). O nieoczywistościach relacji między olbrzymami a karłami – zamyślenia na marginesie filozofii kultury Floriana Znanieckiego. *Rocznik Pedagogiczny,* 44, 61–69.

Godlewski, G. (1997). *Lekcja kryzysu. Źródła kulturalizmu Floriana Znanieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo KR.

Kuszyk-Bytniewska, M. (2018). Florian Znaniecki o nauce. Perspektywa onto-epistemologiczna. *Filozofia i nauka. Studia filozoficzne i interdyscyplinarne,* 6, 275–284.

Przyłębski, A. (2016). Wstęp. Florian Znaniecki jako człowiek, obywatel i twórca. *Humaniora. Czasopismo Internetowe,* 1 (13), 9–20.

Sieńko, M. (2004). *Zrozumieć kulturę. System filozoficzny Floriana Znanieckiego*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.

Znaniecki, F. (1919). *Cultural Reality*. Chicago: The University of Chicago Press.

Znaniecki, F. (1921). *Upadek cywilizacji zachodniej. Szkic z pogranicza filozofii kultury i socjologii*. Poznań: Nakładem Komitetu Obrony Narodowej.

Znaniecki, F. (1963). *Cultural Sciences. Their Origin and Development*. Urbana: University of Illinois Press.

References:

Baiuzheva, A. (2017). Mentalnist i sotsiokulturna sfera: pryroda vzaiemodii [The mentality and socio-cultural sphere: the nature of interaction]. *Relihiia ta Sotsium – Religion and Socium,* 3–4 (27–28), 142–150 [in Ukrainian].

Budajczak, M. (2021). O nieoczywistościach relacji między olbrzymami a karłami – zamyślenia na marginesie filozofii kultury Floriana Znanieckiego [On non-obviousness of relations between giants and dwarfs – reflections on the margins of the philosophy of culture by Florian Znaniecki]. *Rocznik Pedagogiczny – Yearbook of Pedagogy,* 44, 61–69 [in Polish].

Godlewski, G. (1997). *Lekcja kryzysu. Źródła kulturalizmu Floriana Znanieckiego [Lesson of the crisis. The sources of Florian Znaniecki's culturalism]*. Warszawa: Wydawnictwo KR [in Polish].

Kuszyk-Bytniewska, M. (2018). Florian Znaniecki o nauce. Perspektywa onto-epistemologiczna [Florian Znaniecki on science. The onto-epistemological perspective]. *Filozofia i nauka. Studia filozoficzne i interdyscyplinarne – Philosophy and Science. Philosophical and Interdisciplinary Studies,* 6, 275–284 [in Polish].

Naydonov, O. G. (2016). Znachennia sotsiokulturnoho rozuminnia sotsiohenezu v amerykanskii sotsialno-filosofskii dumtsi dlia suchasnoho postindustrialnoho suspilstva [The value of sociocultural understanding social evolution of American social and philosophical thought for the modern post-industrial society]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Current Problems of Philosophy and Sociology,* 13, 38–42 [in Ukrainian].

Przyłębski, A. (2016). Wstęp. Florian Znaniecki jako człowiek, obywatel i twórca [Introduction. Florian Znaniecki as a person, citizen and creator]. *Humaniora. Czasopismo Internetowe – Humaniora,* 1 (13), 9–20 [in Polish].

Sieńko, M. (2004). *Zrozumieć kulturę. System filozoficzny Floriana Znanieckiego [Understanding Culture. Florian Znaniecki's philosophical system]*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski [in Polish].

Znaniecki, F. (1919). *Cultural Reality*. Chicago: The University of Chicago Press [in English].

Znaniecki, F. (1921). *Upadek cywilizacji zachodniej. Szkic z pogranicza filozofii kultury i socjologii [The decline of Western civilization. A sketch from the borderland of philosophy of culture and sociology]*. Poznań: Nakładem Komitetu Obrony Narodowej [in Polish].

Znaniecki, F. (1963). *Cultural Sciences. Their Origin and Development*. Urbana: University of Illinois Press [in English].